

pripovetku. Hajduković posebno potencira fizičke osobine ovog junaka — divlji izgled, izuzetnu snagu i posebno njegovu hipertrofiranu seksualnost, zahvaljujući kojoj se Poljak nadmoćno sveti svojim zemljacima. Poljakova ličnost nije po svakidašnjoj mjeri i to je izvor njegovih nevolja i nesporazuma. Hajduković, čini se, namerno zapostavlja psihološku dimenziju u modeliranju ovog lika, želeći tako da istakne njegovu fizičku elementarnost, ali je put do takvog označavanja i individualizacije vodio i preko izvesnih sižejskih pojednostavljenja i nedovoljno motivisanih zapleta.

U *Zori nad Zlodolom* Hajduković je nastojao da ostvari monografsku potpunost kazivanja o jednom svetu, tako da se ovaj ciklus pripovedaka umnogome približava granici gde počinje roman. Međutim, za taj »kvalitativni skok« nedostaje ono najbitnije — postupak romanesknog uobličavanja. Književni postupak u *Zori nad Zlodolom* je raznorodan od pripovetke do pripovetke, i, što je bitno, različit je nivo značenja i »poruke« pojedinih pripovedaka. Njihova značenja se ne iskazuju u istoj ravni. U pripovetci *Devojačka sprema* Hajduković, razvijajući jednu tipičnu dramu patrijarhalne porodice, uzima za postupak neku vrstu folklorističke objektivizacije. U drugom slučaju (*Nadničari, Zločudna reka*) razvija priču klasičnim realističkim postupkom, a naglašeno prisustvo socijalnog elementa ublažava umnoženjem lirskog. U pripovetkama *Čudo u Bukoviku* i *Sumski raj* u postupak unosi i elemente naturalističkog. Najzad, slika sandžačkog sela u *Zori nad Zlodolom* upotpunjena je i »modernijim« sadržajima — pripovetke *Filozof* i *Ne ostavljaj tragove za sobom* građene su na isticanju nesklada između ustaljenih zlodolskih shvatanja i morala koji donose oni što su se odvojili od ove sredine. Ipak, čini se, Hajduković je u ovom tematskom krugu najviše podlegao konvencionalnoj »dijalektici« sukobljenosti seoskog i gradskog.

U celini gledano, autor *Zore nad Zlodolom* naslanja se na najbolje tradicije realističkog pripovedanja u nas. U svojoj prozi on istovremeno pokazuje i sva preimućstva modernog književnog iskustva. Naročito se to pokazuje u specifičnom situiranju stajališta pripovedača, koje nije realistički čvrsto, već se unutar jedne prozne celine nekonvencionalno pomera u raznim pravcima — bliže i dalje od autoritarne senke pisca. Prožno kazivanje je uvek dobijalo na snazi, iskrenosti i autentičnosti kada se u *Zori nad Zlodolom* autor prividno sklanjao i junacima prepuštao »priču«.

HERMAN HESSE: »PUTOVANJE NA ISTOK« (prijevod: Vojislav Despotov), »Stražilovo«, Novi Sad 1978.

Piše: Hrvoje Čulić

Hermann Hesse, zanatlija i knjižar, kandidat za samoubojstvo i neurotik, čovjek opčinjen prirodom i zapadnjak-budist- taoist, te, ne zaboravimo, zasluženi dobitnik Nobelove nagrade za književnost i, na kraju, smireni mudrac, postaje posljednjih godina omiljeni pisac mladih, uzor i putokaz na putu samospoznaje i samoformiranja. Ponovno probuđeni interes za njegovo djelo i za njegov primjer nije, zaista, nimalo slučajan. Romani *Demijan*, *Siddhartha*, *Stepski vuk*, *Igra staklenih perli* — da spomenemo samo neke — Hesseove pjesme, pripovijesti i drugi tekstovi govore današnjem čovjeku o zaboravljenim, bolje rečeno zapostavljenim vrijednostima čije odsustvo, u ovom bezdušnom, mašinskom vremenu gole racionalnosti, svi doživljavamo zaista teško.

Pritiješnjen neriješenim problemima unutar svoje obitelji, proživljavajući krizu, Hesse se 1911. godine odlučuje za put na Istok, u Indiju, na izvor mudrosti. Vratio se nezadovoljan, sobom, ne Indijom. Tek 1932. godine piše *Putovanje na istok*. To nije putopis, nije ni roman, teško da je i pripovijest, prije je naknadno svjedočanstvo o jednoj duhovnoj pustolovini, o pustolovini duše, priča o nečemu što se odvijalo više u imaginaciji negoli u tzv. stvarnosti, o onome što se, bez sumnje, događalo — ali što se, tada, nije ostvarilo. Gorčina neuspjeha, težina pada, tuga i nostalgija za onim naslućenim, ali nedosegnutim, izbijaju iz svakog retka ove knjige. Hesse upozorava sebe i čitatelja na dvije nezaobilazne i prilično neutješne činjenice: izvjesna iskustva nesaopćiva su riječima, a osim toga svjedočanstvo onoga koji nije uspio, svladan malodušnošću, prilično je sumnjivo. Zabludjeli član Saveza — kako pisac naziva imaginarno bratstvo duhovno prosvjetljenih ili barem prema duhu orijentiranih tražitelja smisla i smirenja — najmanje je pozvan da nam otkrije tajnu Saveza. Uostalom, moramo je otkriti sami — to je prva od niza pouka na koju nas upućuje piščev literarni dvojniki, violinist H. H. On postaje članom te institucije koja se proteže kroz vijekove i kojoj su pripadali Zaratuštra, Lao Ce, Platon, Ksenofan, Pitagora, Albert Veliki, Don Quijote, Novalis, Baudelaire i mnogi, mnogi drugi. Uza svo šarenilo, mislimo da upućenom čitatelju navedeni niz imena dovoljno govori o stvarnoj prirodi ovog formalno zaista nestvarnog i nepostojećeg društva. Tragična, ponekad čak tragikomična i ujedno veličanstvena težnja čovjeka da dosegne nemoguće, neutaživa žed duha u težnji k Apсолutu ono je što ih karakterizira i povezuje.

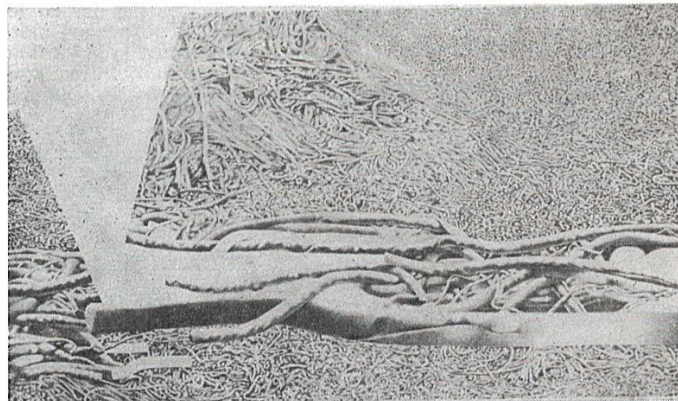
Leo, drugi literarni junak ove nemalo literarne proze (a zapravo, uz violinistu, onaj još neostvareni, integralni dvojniki piščev), nosač i sluga hodočasnika, dakle posljednji po rangu u svijetu stvari, prvi je u svijetu duha. Dodijeljen je grupi s predumišljajem: kao primjer i iskušanje. Leo je, a to ćemo doznati kasnije, zapravo s uspjehom završio putovanje, odnosno jednu nje-

govu etapu. Violinist je odustao izgubivši nadu i izabravši osobno propadanje kroz očaj i samooptuživanje. Nakon mnogo godina, povratnik s neuspjelog putovanja uspijeva pronaći bivšeg slugu, nadajući se da će ga ovaj prepoznati, tj. prihvatiti kao člana Saveza. Ali Leo odmah uočava da H. H. više ne prepoznaje ni samoga sebe — pa ostaje na distanci. Ipak mu, naknadno, pruža šansu da izađe pred Sud Saveta, kojemu predsjedava sam Leo, sluga i vrhovni u istoj osobi. To je jedno od niza iznenađenja koja još očekuju junaka ove čudne pustolovine (a i samog čitatelja).

Smisao je procesa u tome da samooptuženik, postupno, pred vlastitom savješću — tom najvišom instancom — uvidi pravu prirodu svoje krivnje, da se probudi iz samozaborava, otkupljujući se dubinom očaja.

Leo, tuđi sluga a vlastiti gospodar, ta idealna projekcija duha, literarno čedo piščeve koje ga (sam kaže) u svemu nadmašuje, tužitelj i branitelj na sudu savjesti, na kraju se obraća imaginarnom auditoriju: »*Brat H. je kroz iskušanje dospo u očajanje je ishod svakog ozbiljnog pokušaja da se život ispuni vrlinom, ispravnošću, razumnošću. (...) On se nalazi u žarištu očaja ali će ga svakako nadmašiti i započeti svoju drugu inicijaciju*« (66). Putovanje se nastavlja ili ponavlja, kako hoćete. Putovanje na istok je proces individualizacije, a završava se, ako se ikad završava, formiranjem jastva (da se malo poslužimo Jungovim terminologijom), ostvarenjem duševne ravnoteže ili, slikovitije rečeno, uplovljavanjem u luku mudrosti. Luku u kojoj nas i sama smrt dočekuje kao prijatelj.

Ovdje se, svakako moramo sjetiti Kierkegaarda i značenja što ga on pridaje očaju (očaj kao zasto, čorsokak, ali i kao odskočna daska, ovisno o usmjerenju). Isto tako, nameće se usporedba s Heseovim ostalim djelima (posebno sa *Stepskim vukom*, ali i s Kafkom i njegovim *Procesom*, usporedba koja bi, u ovom posljednjem slučaju, nailazeci na sličnosti i razlike samo istakla karakteristike i naglasila prednosti jednog i drugog teksta. Kafkin i Heseov slučaj bitno su različiti: Kafkin je, očito, »teži«. Njegov Josef K. brine za vlastiti spas nijednog trenutka ne sumnjajući u svoju nevinost; važno mu je ne biti osuđen. Heseov H. H. okrivljuje sebe, pokušavajući se otkupiti. Kafka je bio pred zidom — pred njim je i ostao. Hesse je prekinuo putovanje, ali ga je i nastavio, odnosno nastavljao. Interesantno je napomenuti da je *Stepski vuk* pisan barem pet godina prije *Putovanja na istok!* Obačun s vukom u nama, s dvojnošću i rascijepjenošću naše prirode, ne završava se odjednom, jednom zauvijek, već traje čitav život. Heseov primjer je, u tom pogledu, zaista instruktivan i, stoga, vrijedan proučavanja.

ivo friščić

MILAN NENADIĆ: »OPŠTI ODAR«, »Svjetlost«, Sarajevo 1978.

Piše: Momir Vojvodić

Treća knjiga pjesama Milana Nenadića, nakon zbirki »Stefanos« (1971) i »Novi Stefanos« (1974), potvrđuje njegov stvaralački dar. Razvijena je u tri formalna kruga i šest motivskih cjelina, a sadrži četrdeset osam pjesama koje se stapaju u cjelovitu pjesnikovu dramu stvaranja, življenja i mišljenja.

Nenadić je svoj pjesnički nemir artikulirao u autentični glas, izvoran, bujan i označen vlastitim iskustvom na putu kroz život do pjesme, koju nabija izrazitom istinom i čini je ne samo savremenom, nego i svevremenom. Svaka pjesma u ovoj knjizi je po jedna svečanost našeg jezika. Zanesen i ponesen sudbinom svijeta i pjesnika, tražeći odgovore na sudbinska i suštinska pitanja, manje-više u svim svojim pjesmama, Nenadić se ironijom, sarkazmom i jeretičkom smjelošću obrađava na ramija ovještala, često papirnata, banalna i opšta poetska kazivanja na tom fonu, jer kod ovog mladog pjesnika nema »suštanja papirak, nema parada i ispraznih uzdah, već se samo čuje damaranje života, sijevanje životnih istina, pucanje krvnih zrnaca u venama kojima struji poezija. Doduše, ova poezija je rođena s najboljim dometi- ma naše estradne poezije, ali samo na onim mjestima gdje se pjesnik sudara sa znamenjima Apokalipse na svom zavjetnom putu i u onim strofama i pjesmama u kojima sriječmo izuzetne slike »agona« života i smrti, uzdignute na opravdanu ravan pate-